

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.6>**Павлусів Н. М.,**кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії та педагогіки
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького**Коцан-Олинець Ю. Я.,**кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОБРАЗИ ПРАВА В ПОЕМІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО «ЕНЕЇДА»: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Актуальність пропонованої статті зумовлена значенням поеми «Енеїда» для формування ідеології державності в Україні. Глибокий філософський аналіз наявних у поемі образів права сприятиме актуалізації відповідних смислових шарів національної культури. Запропоновані результати філософського аналізу поеми засвідчили евристичний потенціал раніше обґрунтованих положень про художню літературу як особливу форму правової свідомості та спосіб пізнання правової дійсності. З точки зору сьогодення, творчий задум та ідейне значення цієї поеми значно більші, її не можна звести лише до літературно-етнографічного енциклопедичного життя українського народу певної доби. Філософський аналіз образів права в поемі Котляревського «Енеїда» допоможе з'ясувати місце та значення художньої літератури як чинника державотворення в Україні. Наявність у вітчизняній історії тривалих періодів втрати національної державності змушує звертатися до більш загальних форм духовної культури, наприклад художньої літератури, для пошуку моделей національного, державно-правового розвитку, виходячи з менталітету та традицій українського народу. У цьому аспекті філософія права має поступитися місцем більш загальній філософії інтелекту, її необмеженому предметному полі. Поема Котляревського «Енеїда», написана два століття тому, стала головним національно-епічним твором, про що свідчить її функціонування в усіх сферах суспільного життя, гуртках, інших видах мистецтва, фольклорі тощо. У створенні національного міфу, особливо в період європейського романтизму, стало звичайним зверненням до національних епосів, як фольклорних, так і тих, чії автори відомі. Розуміння такого роду ідеологічних і культурних процесів належить до предметного поля загальної філософії, що дозволяє розглядати складні культурні явища в різних аспектах і на різних рівнях їх сутності та онтологічної повноти.

Ключові слова: *націєтворення, духовна культура, ідеологія, форми суспільної свідомості, національний міф, національна ментальність, образи правових явищ.*

Pavlusiv N. M., Kotsan-Olynets Yu. Ya. Images of law in The poem I. P. Kotlyarevsky's «Eneida»: a philosophical analysis

Abstract. The relevance of the proposed article is due to the importance of the poem "Aeneid" for the formation of the ideology of statehood in Ukraine. An in-depth philosophical analysis of the images of law present in the poem will contribute to the actualization of the relevant semantic layers of national culture. The proposed results of the philosophical analysis of the poem testified to the heuristic potential of previously substantiated provisions on fiction as a special form of legal consciousness and a way of knowing legal reality. From today's point of view, the creative idea and ideological significance of this poem is much larger, it can not be reduced only to the literary and ethnographic encyclopedic life of the Ukrainian people of a certain era. Philosophical analysis of the images of law in the poem "Aeneid" by Kotlyarevsky will help clarify the place and importance of fiction as a factor in nation-building in Ukraine. The existence of long periods of loss of national statehood in national history forces us to turn to more general forms of spiritual culture, such as fiction to find models of national, state and legal development, based on the mentality and traditions of the Ukrainian people. In this aspect of the philosophy of law has to give way to more general philosophical intelligence, its unlimited subject field. Kotlyarevsky's poem "Aeneid", written two centuries ago, became the main national epic work, as evidenced by its functioning in all spheres of public life, circles, other arts, folklore and more. In the creation of national myth, especially in the period of European

romanticism, it became common practice to turn to national epics, both folklore and those whose authors are known. Understanding of this kind of ideological and cultural processes belongs to the subject field of general philosophy, which allows us to consider complex cultural phenomena in different aspects and at different levels of their essence and ontological completeness.

Key words: *nation-building, spiritual culture, ideology, forms of social consciousness, national myth, national mentality, images of legal phenomena.*

Постановка проблеми та актуальність теми пропонованої статті обумовлені значенням поеми І.П. Котляревського «Енеїда» для формування ідеології державотворення в Україні. Поглиблений філософський аналіз образів права, присутніх у поемі, сприятиме актуалізації відповідних змістових пластів національної культури. Особливий вплив таке дослідження матиме для поширення та популяризації правової культури, звичаїв та традицій українського народу. «Інтеграційні та модернізаційні перетворення, що здійснювались урядом Катерини II в Слобідській Україні у 60–90-ті роки XVIII ст. радикальним чином вплинули на соціальну структуру населення регіону», – слушно зауважує В. Склокін [6, с. 13].

Метою статті є сформулювати філософські положення про образи державно-правових явищ у поемі І.П. Котляревського «Енеїда».

У дослідженні використано такі методи та філософські підходи: системний, історичний, логічний, філологічний, герменевтичний, феноменологічний, метод порівняння та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поема «Енеїда» як пам'ятка літератури та історії українського народу неодноразово була предметом літературних, історичних та інших спеціальних розвідок, зокрема у працях В. Ващенко, П. Плюща, Ю. Шевельова, Є. Кирилюка, В. Русанівського, Г. Столярової, В. Шевчука, С. Ярмоленка, М. Павлишина та інших.

Однак філософський аналіз образів держави і права у цьому творі здійснено нами вперше.

Формулювання цілей. Наша робоча гіпотеза зводиться до того, що «Енеїда» покликана, з одного боку, спрямовувати енергію політично активного козацтва на освоєння нових територій з-за Дону, а з іншого боку, дати вихід народній енергії у прийнятний для тодішньої влади спосіб.

Цим, гадаємо, можна пояснити толерантне ставлення царизму до цієї поеми та її автора. У часи Кобзаря політична ситуація змінилася і актуалізація ідей козацької держави виявилася не на часі з точки зору офіційної влади.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, ця поема потребує «перепрочитання», нової інтерпретації з огляду на запропоновані положення. Тоді багато комічного в ній виявиться зовсім не смішним образним узагальненням тих проблем, які стоять сьогодні перед Українською державою та суспільством. Попри різні кумедні явища в українському політикумі війна з усіма її проявами ніде не ділася і залишається на порядку денному.

Незважаючи на проблеми військового будівництва, порушення військової дисципліни, Збройні сили продовжують контролювати лінію розмежування та давати відсіч ворогові. Сьогодні у фахових колах істориків та політологів багато говорять про необхідність створення адекватної ситуації українського національного міфу (у хорошому значенні цього слова) або, вдаючись до сучасного терміну, нарративу. Для вирішення зазначених завдань переосмислення поеми «Енеїда» з її позитивною установкою на успіх та подолання викликів видається неминучим.

Запропонований філософський аналіз образів права у поемі «Енеїда» засвідчив евристичний потенціал обґрунтованих нами раніше положень про художню літературу як особливу форму правової свідомості та спосіб пізнання правової реальності. «Особливе значення художньої літератури у відображенні правової дійсності, роль художньої літератури у збереженні соціального досвіду та поясненні правових механізмів певного історичного етапу розвитку правової регуляції сьогодні уже ні в кого не викликає сумніву» [7, с. 23].

«Енеїда» – програма державотворення. Там є соціальний склад суспільства, соціальні еліти, її погляди на творення держави, організація та функціонування всіх ланок державного управління, внутрішньої та зовнішньої політики.

У різні періоди історії вивчення цього твору вказували на недостатнє розроблення та значення етнографічного матеріалу, збереженого у цій поемі зокрема. «Поема вражає своєю витонченістю у зображенні побуту і звичаїв різних сус-

пільних верств української дійсності, у чому виявилися характерні особливості її народності» [8].

Натомість, з позицій сьогодення творчий задум та ідеологічне значення цієї поеми є набагато масштабнішим, не може бути зведеним лише до літературно-етнографічного енциклопедичного життя українського народу певної епохи.

Філософсько-правова наука дозволяє відтворити реальні політичні та правові уявлення Котляревського та середовища, до якого він належав, «Енеїда» – це можливий на той час гротескний спосіб вираження та популяризація позитивних ідей українського козацького державотворення.

Коли П. Куліш, як багато хто до і після нього, закидав Котляревському надмірне захоплення етнографічними сторонами оповіді, повз його увагу випала та обставина, що «Енеїда» була написана в іншу культурну епоху та для цієї епохи. «Енеїда» творилася в епоху, коли на зміну класицизму приходив романтизм, як домінуюча течія в естетиці та світосприйнятті. «Енеїда» ідеально відповідала настроям своєї доби, оскільки, з одного боку, поєднувала властивий класицизму античний сюжет, а, з іншого боку, прийняту романтизмом домінуючу національних культур. У «Енеїді» йдеться про спробу національного прочитання апробованих античних сюжетів.

Основну ідею «Енеїди» можна розглядати як творення козацької держави. До цієї ідеї Котляревський ставиться цілком серйозно, не висміюючи її, а навпаки, підносячи. Тому «Енеїда» не є пародією на Вергілієву «Енеїду», оскільки зберігає державно-героїчний пафос. Саме звернення до античного сюжету у контексті канонів класицизму свідчить про серйозність авторського наміру висвітлити далеко від розважальних тем. Констатуючим сюжетним елементом «Енеїди» Котляревського є ідея козацької держави, котра легко впізнається навіть непідготовленим читачем, на що, очевидно, поема й була розрахована. Зазначене дає підстави розглядати «Енеїду» як політичний памфлет, якому надано форми бурлескно-трагедійної поеми. З цієї точки зору «Енеїду» можна помістити в один ряд з такими творами світової літератури як «Мандрі Гулівера» Д. Свіфта, «Острів пінгвінів» А. Франса, «Війна з саламандрами» К. Чапика та багатьох інших творів цього спрямування.

Недооцінка політичного значення «Енеїди» зумовлена утвердженням романтизму, котрий витіснив античні сюжети у сферу абстрактної книжності, а не біжучої ідеології.

Програма державотворення, викладена в «Енеїді», чітка і логічна. Опанування нових територій, їхнє утримання з допомогою зброї, міжнародно-правове оформлення нової геополітичної реальності.

Котляревський – державний реаліст. Він чудово розумів, що для побудови держави потрібна ідеологія, військова сила, добре організована бюрократія, сприятлива міжнародно-правова ситуація, котра досягається і дипломатичними засобами. Котляревський замислювався навіть над такими деталями як розвідка, військово-промисловий комплекс, постачання продовольства, боротьба з корупцією на всіх рівнях.

В історії української літератури важко знайти інший твір, у якому б сторони державного будівництва були комплексно представлені у їх динаміці та орієнтовані на практичну реалізацію.

Котляревський був виразником тієї частини українського дворянства козацького походження, у середовищі якої зберігалася ідея створення козацької держави у нових історичних умовах.

Багатьох дослідників, які не зауважили цього аспекту, ввела в оману наявність європейської традиції іронічних переробок «Енеїди» Вергілія. Ця традиція започаткована у Франції П.Скарроном, у Австрії – аналогічна спроба здійснена А.Блюмауером, у Росії – М.Осиповим.

Для мистецтвознавців, зокрема, літературознавців характерна підвищена увага до зовнішніх формальних структурних особливостей твору. Для з'ясування жанрової стилістичної приналежності, орієнтації на певні культурні та філософські течії важливо з'ясувати дійсний ідейний зміст, який автор хотів донести до читача у відомому культурно-історичному контексті. Дійсно, якщо порівнювати твори П. Скаррона, А. Блюмауера, М. Осипова з «Енеїдою» Котляревського, можна віднести їх до єдиного жанру-бурлескно-трагедійної поеми. Однак, для жодного з цих та багатьох інших творів побудова національної держави, утвердження певної державної націєтворчої традиції не була ні актуальною, ні пріоритетною.

Проект створення козацької держави, втілений в «Енеїді», було реалізовано створенням Чорноморського козацького війська, яке в 1860 р. внаслідок розростання було розділено на два: Кубанське та Терське. Ще одним способом збереження ідентичності козацтва було створення Азовського козачого війська, про що промовисто розповідає П. Куліш у своїй «Повісті про український народ». «Запорожці, які 1775 року втекли із Січі, довго жили в турецькій землі за Дунаєм ... за півсторіччя до Січі, забута назва Запорожжя воскресла, але невдовзі її знову було знищено. Запорожці назвалися Азовським козачим військом і 1831 року були поселені в Катеринославській губернії на берегах Азовського моря. Їх кількість становила до шести з половиною осіб» [4, с. 109].

Незважаючи на це, «Енеїда» стала літературною формою консервації на століття у масовій свідомості українців ідеї створення власної держави. Привертає до себе увагу глибина історичного дискурсу, підмічена та перейнята Котляревським від попередніх невдач створити державу до успішних в нових історичних умовах. Під цим кутом зору вражають етнографічною глибиною екскурси у глибини національної традиції та колективного підсвідомого «інфернальні подорожі Енея в потойбічний світ». Іншими словами, перед тим, як творити державу, необхідно розібратися в собі, пізнати свою державотворчу традицію, звичаї, культуру свого народу. Комплекс невловимих та не завжди вимовлених словами мотивів, застережень, спонукань, обмежень, стереотипів, без яких неможлива практична політико-правова діяльність.

Запропонована теза підтверджується тим, що поема пройшла апробацію часом і на відміну від багатьох інших спроб пережила свою епоху та зберігає своє значення сьогодні.

Для підтвердження та ілюстрації запропонованих вище положень нами здійснено спробу аналізу, узагальнення, систематизації та філософської інтерпретації окремих груп образів державно-правових явищ у досліджуваній поемі.

Образи людини в праві, соціальної відповідальності особи представлені у наступних рядках:

«Спочинь та вже тоді міркуй» [4, с. 40];
«Візьми на плечі з хлібом клунок ... Не йди в дорогу без запасу, бо хвіст од голоду надмеш ...» [4, с. 54];

Людина повинна бути завбачливою, відповідально ставитись до себе і свого життя та будувати його відповідно до тих соціальних реалій, в яких знаходиться. «Дарес тут дуже насміхався, собою чванивсь, величався, аж сором слухать всім було» [4, с. 30];

Персонаж своєю поведінкою виражав неповагу до суспільства, що сьогодні входить в поняття «хуліганство». Значить наголошується цінність коректного і добросовісного ставлення до суспільства, моральних та правових норм.

Образи природно-правових явищ (свобода, достоїнство, гідність, справедливість, патріотизм). Ідея самопожертви як основи виживання суспільства і держави, образ соціального обов'язку у таких рядках: «Де общее добро в упадку, забудь отца, забудь і матку, лети повинность ісправлять» [4, с. 140]. Патріотизм – явище правове, бо людина зобов'язана захищати свою землю. «Любов к отчизні де героїть там сила вража не устоїть, там грудь сильніша од гармат, там жизнь – алтин, а смерть – копійка» [4, с. 146].

Свободу як особисту і соціальну цінність проголошено в наступних рядках: «Но дать отпор були готові і до останньої краплі крові свою свободу боронить і нову Трою захищати» [4, с. 148].

В етиці і правовій свідомості традиційного суспільства присутня ідея соціальної відповідальності людей, котрі володіють значними матеріальними засобами та займають престижні соціальні позиції. «Смола там в пеклі клекотіла ... панів за те там мордували і жарили зо всіх боків що людям льготи не давали і ставили їх за скотів». Викриваючи негативну поведінку, автор утворює позитивну значущість (соціальну цінність) гідності людини. «Багатим та скупим вливали розтоплене срібло в рот, а брехунів там заставляли лизать гарячий сковород» [4, с. 64].

Норма сімейного права присутня в наступному образі батьків, котрі не належним чином виконували свої обов'язки з виховання дітей. «Батьки, які синів не вчили, а гладили по головах, і тільки знай, що їх хвалили, кипіли в нафті в казанах» «Венера, як правдива мати, для сина рада все оддати, з Вулканом рада в кузні жить» [4, с. 128].

Ідею про високу соціальну цінність честі та гідності людини подано в наступному образі:

«Що нам всього миліше єсть, за милу все терять готові: клейноди, животи, обнови. Одна дороже милой – Честь!» [4, с. 130].

Образи соціальної солідарності, побратимства зображено у таких рядках: «З тобою рад в огонь і в воду на сто смертей піду з тобою» [4, с. 138].

В образах справедливості присутня ідея «воздаяння». «Велике тут було роздолля тому, хто праведно живе ...» [4, с. 74].

Образи держави і державного управління, корупція у державі. Ідея самостійної суверенної соборної держави, котра об'єднує етнічні території у таких рядках: «Еней збудує сильне царство, і заведе своє там панство ...» [9]. «Од нього має розплотитись великий і завзятий рід всім світом буде управляти, по всіх усядах воювати поверне всіх собі під спід» [9]. «І Римській поставить стіни, в них буде жити, як в раю, великі зробить переміни по всім окружнім там краю» [9].

Держава зобов'язана забезпечувати стабільність суспільства, шляхом обмеження інтересів привілейованих соціальних груп (бюрократії та олігархії). «Панів за те там мордували і жарили зо всіх боків що, людям льюги не давали і ставили їх за скотів».

Особливо наголошував Котляревський на боротьбі з корупцією в судовій системі. Український народ з давніх часів стикався з проблемами корупції. У поемі образи корупціонерів та хабарництва зустрічаються неодноразово. Зокрема, вживається спеціальне слово «дряпичка» у значенні «хабарник», «здринник», тобто особа, яка вимагає хабарі.

Цікаво про те, що Котляревський з одного боку це явище висміює, а з іншого описує його як деталь буденного побуту. З аналізованого твору можна зробити висновок, що подолати явище корупції у сучасній Україні перешкоджатиме укорінена у глибинних архітипових структурах колективного підсвідомого.

У свідомості народу корупціонер розглядається як негативний персонаж, проте багато людей хотіли б, щоб їх діти були корупціонерами. «Се все десяцькі та соцькі начальники, п'явки, людські і всі прокляті писарі, ісправники все ваканцові, судді і стряпчі бутолкові, повірені, секретарі» [4, с. 56]. «Судді, підсудки, писарі які по правді не судили та тільки грошики лупили і одбирали хабарі» [4, с. 64].

Котляревський вважав необхідною боротьбу з виробниками та продавцями недобросовісної продукції. «Були там купчики проворні, що їздили по ярмаркам, і на аршинець на підборний поганий продавали храм...» [9].

Держава повинна забезпечувати захист авторських прав, де Котляревський мав і власний неприємний досвід. «Якусь особу мацапуру там шкварили на шашлику. Натуру мав він дуже бридку, кривив душею для прибутку, чужес оддавав в печать» [4, с. 64].

Автор поеми чудово розумів небезпеку неконтрольованої політичної боротьби, котра розриває державу та розмиває її підвалини. «Чи довго будете казирись і стид Олімпові робить? Щодень поміж себе сварирись і смертних з смертними травирись» [4, с. 160]. «Не ви народ мій сотворили» [4, с. 161]. «Я вас умію усмирить заставлю чесно в світі жити» [4, с. 163].

Образи злочину і покарання. І.П. Котляревський вважав, що ефективніше покарання не в суворості, а в його невідворотності. «Що в пеклі є суддя Еак, хоть він на смерть не осуждає, та мучити повеліває і як звелить – і мучать так» [9].

Помсту як просту і зрозумілу реакцію на злочин відображено у таких рядках: «Еней з покійником прощавсь сказав «О жизнь бурхливое море, хто цілий на тобі оставсь прости, приятелю любезний, оддячу я за вид сей слезний і Турн получить з баришкой».

Образи міжнародно-правових відносин. Війна. «І як війну вести без зброї, без війська, хліба, без гармат, без грошей?». Не дуже хочете ви битись а тільки хочете нажитись» [4, с. 108]. Ці рядки дуже точно нагадують ситуацію 2014 року, коли в Україні розпочалась війна без всього необхідного: грошей, армії, постачання.

Як бойовий офіцер, військовий практик, автор чудово розумів значення правильної організації всієї військової сфери держави: «щоб військо йшло під коругов ... в полки людей розприділивши ... у всіх в мундирах нарядивши і присязі зараз привели» [4, с. 110].

У наступному образі змальовано волонтерство як безпосередня підтримка народом своїх Збройних сил. «Зносили всяке збіжжя, злидні і оддавали все на рать, посуду, хліб, одежу, гроші, своєї отчизни для сторожі, що не було де і дівать» [4, с. 113].

Важливою була підмога військовою силою, зброєю, амуніцією та постачанням з боку союзників (не треба забувати, що Котляревський був ще й військовим дипломатом).

Цікаво, що продовжуючи образ союзницької військової допомоги, Котляревський фахово наголошує на тому, що відряджені підрозділи діяли як союзна армія під прапорами власної держави.

Сьогодні ця думка перегукується із запропонованим Президентом України для громадського обговорення питання про застосування Будапештського меморандуму.

«Дамо вам війська в підмогу і провіанту на дорогу і грошеняток з якийсь міх ... Тут скільки сотень одлічили аркарських жвавих парубків і в ратники їх назначили; дали значки їм з корутвою бунчук і бубни з булавою списів, мушкетів, палахів на тиждень сала з сухарями» [4, с. 125].

Міжнародно-правові закони і звичаї війни та дипломатія передані в наступному образі. «Були послы се од Латина, і всі асесорського чина ... позволь тіла убитой раті як водиться, землі придати нехай князь милость сю явить» [4, с. 180]. «І мировую тут зробили на тиждень, або і на три і в договорі положили».

Висновки. Поему «Енеїда» можна розглядати як пам'ятку вітчизняної соціально-філософської думки початку XIX століття.

У поемі відображено погляди тогочасного українського істеблішменту та історичну ситуацію, в якій опинилось українське козацтво, основні аспекти державотворення та організації соціального життя, звичаї, мораль, право, правосуддя, боротьбу з корупцією, армію, міжнародні відносини.

Однією з особливостей української ментальності, яка відображена у поемі, є колективна солідарність, побратимство, взаємодопомога. Такими є базові, ціннісні засади стереотипу поведінки індивідів у відносинах між собою та між індивідом та колективом.

В українській літературі та ментальності українського народу відсутня традиція шанобливого ставлення до суду. Тут ми не будемо розглядати питання про історичні передумови і причини цього, однак у поемі цей аспект явно зафіксований.

Уявлення про низьку ефективність суду, нездатність суду забезпечити відповідальність свідків та інших учасників судового процесу була настільки характерним явищем, що Котляревський неодноразово звертається до нього в поемі.

Згідно з особливостями художньої літератури, як способу вираження соціально-філософських поглядів, відповідні ідеї, погляди та почуття знайшли своє втілення в образах права. У вітчизняній науці філософсько-правовий аналіз поеми «Енеїда» здійснено нами вперше, відтак подальшими напрямками дослідження можуть бути: поглиблення політико-правового контексту інтерпретації поеми; уточнення поглядів Котляревського та його оточення; винайдення аналогічних семантичних творів української літератури досліджуваного періоду; підготовка соціально-філософського підґрунтя для переосмислення поглядів на українське націотворення у кінці XVIII початку XIX століть (одна з найновіших праць з цієї проблематики вийшла нещодавно).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Білецький О. І. Від давнини до сучасності : збірник праць з питань української літератури. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960. Том I. 505 с.
2. Білецький О. І. Письменник і епоха : збірник статей, досліджень, рецензій з питань української літератури. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 543 с.
3. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.
4. Котляревський І. П. Енеїда: Поема. Київ: Радянська Школа, 1989.
5. Куліш П. Повість про український народ. Тернопіль: Терно-граф, 2016.
6. Склокін В. Слобідська Україна у символічній географії Російської імперії (60–90-ті роки XVIII століття). *Наукові записки УКУ*. 2019. Історія, вип. 3. URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/2651>.
7. Павлусів Н. М., Вовк В. М. Філософсько-правові погляди Західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX ст.: монографія. Л.: Бона, 2013.
8. Місце «Енеїди» І. Котляревського в українській духовній культурі. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/15111/ (дата звернення: 25.01.2022).
9. Котляревський І.П. Енеїда. URL: http://ukrlit.org/kotliarevskiy_ivan_petrovych/eneida/18.